

УДК: 368.17

Галушак В.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

Halushchak Valentyna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the department of fundamental and special disciplines,
Chortkiv Educational and Scientific Institute of Entrepreneurship and Business of
Ternopil National Economic University

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ В УКРАЇНІ

***Анотація.** Розглянуто екологічний стан України та сучасну ситуацію ринку послуг екологічного страхування. Проаналізовано необхідність впровадження механізмів попередження екологічних ризиків, а також компенсації від їхнього негативного впливу. Визначено, що на практиці потужним фінансовим механізмом перерозподілу відповідальності за відшкодування збитків від забруднення довкілля в результаті аварій, стихійних лих та катастроф є екологічне страхування. Досліджено вітчизняну правову систему, яка здійснює регулювання екологічного страхування. Проаналізовано розвиток обов'язкового страхування екологічного ризику за шкоду, нанесену здоров'ю населення й довкіллю, підприємствами різної форми власності. Окреслено загальну схему реалізації механізму страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду.*

***Ключові слова:** екологічний ризик, екологічне страхування, природоохоронна діяльність, охорона довкілля, страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду.*

Вступ та постановка проблеми. Питання страхового захисту екологічного ризику за останні роки набуває все більшого значення у зв'язку з необхідністю залучення недержавних ресурсів в сферу природокористування для забезпечення ефективної виробничої й екологічної безпеки різних підприємств, попередження та ліквідацію аварій, захисту прав людини та

довкілля.

Аналіз обсягів забруднення повітря, води та наземних екосистем показує, що частка аварійного забруднення досягає 20-30% від сукупного річного обсягу викидів забруднюючих речовин. Державні органи захисту навколишнього середовища, організації та приватні особи, які зазнали збитків від забруднення довкілля, звертаються до суду на підприємство-забруднювач з вимогою відшкодування збитку. Однак, більшість підприємств, котрі відповідальні за аварійне або форс-мажорне забруднення, не в змозі самостійно відшкодувати збитки від забруднення та ліквідувати його наслідки. А тому, на практиці потужним фінансовим механізмом перерозподілу відповідальності за відшкодування збитків від забруднення довкілля в результаті аварій, стихійних лих та катастроф є екологічне страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання екологічного страхування є досить актуальним. Відтак, основні питання страхування екологічних ризиків в Україні висвітлені в роботах С.Васильченко [1], С. Козьменко [6], Г. Луцишин [4], А. Пашенцева, О. Проценко [9], Л. Решетник [10], І. Синякевич [7], С. Якимчук [13] й ін. Зазначимо, що багато праць присвячено проблемі екологічного стану України, відшкодування збитків, завданих довкіллю, а також питанням міжнародного досвіду екологічного страхування. Однак, при всій очевидності смислового змісту поняття «екологічний ризик» з даного питання немає єдності думок щодо напрямків розвитку екологічного страхування та його державного регулювання в країні. Саме тому, незважаючи на значну кількість наукових праць у цій сфері, аналіз останніх публікацій свідчить про необхідність проведення більш глибоких досліджень щодо особливостей страхування екологічних ризиків в Україні.

Метою статті є аналіз необхідності впровадження механізмів попередження екологічних ризиків, а також компенсації негативного впливу, завданого цим явищем; виявлення можливості застосування зарубіжного досвіду екологічного страхування в Україні для вдосконалення чинної

вітчизняної системи управління природоохоронною та страховою діяльністю.

Результати дослідження. Необхідно зазначити, що в Україні після проголошення Незалежності та на базі Конституції, правовою основою для екологічного страхування є Закони України «Про страхування» [2], «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», а також було розроблено та введено в дію Страхове законодавство, яким передбачалось прийняття інших законодавчих актів у галузі екологічного страхування. Це пов'язано із сучасним станом соціально-економічного розвитку країни. Як бачимо, сучасна вітчизняна правова система має значну кількість законодавчих та нормативних актів, які здійснюють регулювання екологічного страхування, або певним чином пов'язані з навколишнім природним середовищем, однак законодавство містить прогалини, дотримується різних концепцій та не забезпечує функціонування цілісної системи екологічного страхування [1, с. 17]. Також варто зазначити, що 21.05.2002 р. був створений проект Закону України «Про екологічне страхування», який регулював би відносини у сфері екологічного страхування та спрямований був на відшкодування шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам унаслідок аварійного забруднення довкілля. Однак, 08.02.2005 його було відкликано та повернуто на доопрацювання [8].

Зазначимо, що екологічне страхування являє собою систему заходів щодо створення та використання грошового (страхового) фонду за рахунок внесків його учасників, з коштів яких відшкодовуються економічні збитки довкіллю й здоров'ю населення, а також виплачуються інші грошові кошти в зв'язку з настанням певних страхових подій [3]. Даний вид страхування може бути як обов'язковим, так і добровільним. Економічні збитки навколишньому середовищу й здоров'ю населення можуть виникнути через такі фактори [4, с. 99]:

- ✓ аварійні та форс-мажорні обставини, що виникають при непередбачених умовах, наприклад, розлив ПММ на різних підприємствах внаслідок

руйнування продуктопроводів або місць їх зберігання, пошкодження очисних систем внаслідок стихійних природних явищ та прорив стоків, затоплення місць складування шкідливих відходів при повенях й ін.;

- ✓ відтермінований збиток – шкода довкіллю та здоров'ю населення виникає через певний проміжок часу внаслідок роботи того чи іншого підприємства (розвиток хронічних захворювань при викидах шкідливих речовин, поступове підкислення ґрунтів та природних вод при вливанні кислотних сполук сірки та азоту, навіть в межах дозволених викидів, зниження біорізноманіття природних екосистем й ін.);
- ✓ синергетичні збитки – збитки, які утворюються при одночасній дії доз забруднюючих речовин, що не призводять до шкідливого впливу при окремому впливі (дія малих доз нітратів та певних медичних препаратів, канцерогенна дія суміші важких металів в малих дозах й ін.);
- ✓ недостатність знань про механізми впливу різних викидів забруднюючих речовин, що призводить до необхідності використання засобів безпеки.

Саме тому метою екологічного страхування є забезпечення страхової (майнової) відповідальності за шкоду, заподіяну фізичною або юридичною особою в результаті раптового, непередбачуваного та ненавмисного забруднення навколишнього середовища. Будь-які підприємства, установи та організації, що є юридичними особами та мають виробничі потужності на території країни, повинні укласти зі страховою компанією договір на страхування екологічного ризику від пред'явлення третіми особами майнових претензій до цих підприємств (установ, організацій) щодо відшкодування збитків від забруднення довкілля. У кожному конкретному випадку при укладанні договору обумовлюється перелік забруднюючих речовин, причини аварійного забруднення та збитки, які підлягають відшкодуванню [9, с. 41]. Згідно з укладеною угодою, підприємство зобов'язане сплачувати страховій компанії страхової платежі, що залежать від річного обороту підприємства та заздалегідь обумовлені у тарифній ставці.

З метою удосконалення нормативно-методичної бази, необхідної для розвитку обов'язкового страхування екологічного ризику за шкоду, нанесену здоров'ю населення й навколишньому середовищу підприємствами різної форми власності, повинна бути розроблена загальна схема, яка дозволяє реалізувати механізм страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду [11, с. 89]. Схема повинна включати розробку необхідної нормативно-методичної документації та проведення її у декілька етапів (див. рис. 1):

Рис. 1. Основні етапи реалізації механізму страхування цивільної відповідальності за заподіяну шкоду

Відтак, інвентаризація викидів підприємств на території того чи іншого регіону, повинна проводитись з метою екологічного страхування та створення бази даних, яка стане інформаційною базою для всіх учасників ринку страхування. Це дасть можливість визначати завдання та напрямки діяльності як потенційних страхувальників (власників або орендарів підприємств), так і страховиків. Дана інформація потрібна також місцевій адміністрації, яка може приймати необхідні рішення по кожному об'єкту в залежності від форми власності, територіального статусу та інших умов.

При цьому, виявлені в процесі інвентаризації, параметри експлуатації підприємства та здійснювані ним викиди в навколишнє середовище, можуть стати основою добровільної декларації екологічної безпеки. Це дасть змогу

класифікувати всі об'єкти, які розташовані на території району у відповідному порядку та включити їх в регіональний реєстр, що, в свою чергу, дасть право на отримання ліцензії і проведення виробничої діяльності. За результатами інвентаризації можна скласти перелік можливих страхових випадків, які виникають під час експлуатації підприємства та завдають шкоди здоров'ю населенню й довкіллю.

Ідентифікація власників господарюючих об'єктів в процесі впровадження механізму екологічного страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну в результаті аварії з вини власника або внаслідок форс-мажорних обставин, є важливим компонентом цього механізму, що дозволяє оцінювати реальну ситуацію з приналежності підприємств тому чи іншому державному відомству, приватній компанії або іншому власнику, визначити відповідальність останніх за забезпечення технологічної відповідності об'єкта, вжити необхідних заходів для забезпечення екологічної та виробничої безпеки об'єкта. Власник найбільш зацікавлений у фінансовій забезпеченості безпеки підприємств, в тому числі і за рахунок коштів укладеного договору. Крім того, присутність власника певною мірою знижує фінансові ризики страхових компаній та сприяє зменшенню страхових тарифів, що в результаті призводить до стійкості страхових взаємин у сфері природокористування.

Оцінка екологічного ризику здоров'я населення та стану навколишнього середовища на даній території здійснюється з використанням двох підходів. На підставі інвентаризації викидів шкідливих речовин в атмосферу здійснюють: розрахунок концентрацій різних хімічних сполук в повітрі на території району та зіставляють їх з прийнятими нормативами й захворюваністю місцевого населення, а також розрахунок стійкості наземних і водних екологічних систем до забруднюючих сполук з використанням міжнародної методології та порівнюють з реальними викидами хімічних з'єднань в атмосферу і на поверхню землі. Такий порівняльний аналіз концентрації та величин перевищень критичних навантажень дає можливість оцінити екологічну ситуацію в різних частинах регіону як міських, так і сільських територій [7, с.

56]. Застосування такого реалістичного та науково-обґрунтованого підходу дозволить запуснути механізм екологічного страхування підприємств, який врахує можливості всіх учасників страхових відносин. Тарифні ставки при екологічному страхуванні встановлюють у % від страхової суми (ліміту відповідальності); суми штрафних платежів за попередній період, що дорівнює періоду дії договору страхування та річного обсягу виробництва.

Здійснення процесу екологічного страхування має починатися з оцінки вартості підприємства, виробленої ним продукції та величини викидів у навколишнє середовище, що дає уявлення про його фінансове становище, відповідно до якого може бути розроблена реалістична структура страхового тарифу. При цьому спільно з власниками та місцевою владою розглядаються різні джерела фінансування гарантій забезпеченості екобезпеки підприємств. Реалізація процесу екологічного страхування проходить через оформлення відповідних страхових документів, типові форми яких затверджуються (погоджуються) з наглядовими органами [14].

У разі нанесення застрахованим підприємством збитку здоров'ю населення та навколишньому середовищу в результаті аварії або інших застрахованих випадків, що призвели до забруднення повітря, поверхневих та ґрунтових вод, страхова компанія зобов'язана виплатити страхове відшкодування, яке включає (рис.2):

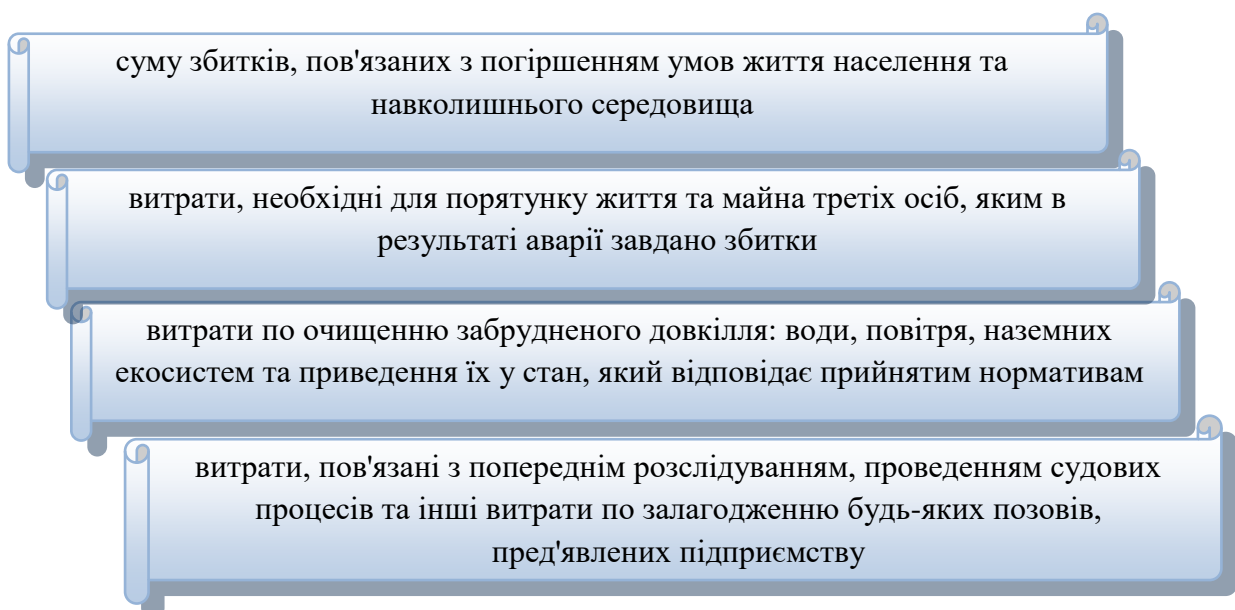

Рис. 2. Основні виплати страхової компанії

Крім завдання компенсації збитків екологічне страхування покликане стимулювати проведення превентивних природоохоронних заходів. При цьому розмір страхового тарифу диференціюється в залежності від виробництва, ризику виробничого процесу та проведення превентивних заходів на кожному конкретному підприємстві. При безаварійній роботі страхові платежі щорічно зменшуються. За погодженням зі страховою компанією підприємство також має можливість використати частину страхових платежів на цільове фінансування власних екологічних програм та заходів щодо покращення екологічної безпеки [14].

Впровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, що наноситься здоров'ю населення та довкіллю в результаті діяльності підприємств, потребує інституціонального механізму, що дозволяє проводити раціональне регулювання коштів, акумульованих в страхових фондах. Ці кошти можуть бути спрямовані як на розробку превентивних заходів, які дозволяють знизити екологічний ризик, так і на ліквідацію екологічних наслідків аварійних викидів та скидів.

На перших етапах розвитку системи екологічного страхування в певному регіоні його, перш за все, доцільно проводити на підприємствах з підвищеною небезпекою виробничого процесу та високими викидами відходів в навколишнє середовище. Крім того, висновок страхового договору має бути обов'язковим при реєстрації нових підприємств або перезатвердженні допустимих нормативних викидів.

В цілому, впровадження екологічного страхування здійснюється для вирішення пріоритетних завдань, пов'язаних із забезпеченням безпеки роботи підприємств і спрямованих на розвиток території того чи іншого регіону [6, с. 67]. Екологічне страхування є додатковим покриттям витрат на відновлення довкілля та оздоровлення населення і в даний час застосовується у всіх розвинених країнах Євросоюзу, Північної Америки та Азії [10, с. 196]. На підтримку цих процесів у жовтні 2014 року Європейська Рада затвердила нову енергетичну програму для країн ЄС на період 2020-2030 років [12]. Угода

містить елементи оновленої енергетичної та екологічної політики для Європи (підвищення енергетичної безпеки, зниження рівня залежності у сфері енергетики, насамперед, у поставках газу з Росії, зменшення викидів парникових газів в атмосферу, розвиток відновлюваних джерел енергії). Визначено, що людству необхідна нова екологічна стратегія, яка передбачала б реальне: 1) визнання загрози зміни клімату однією з основних для всього людства, а збереження екосистеми – головною метою людства у сфері міжнародних екологічних відносин; 2) усвідомлення необхідності спільності заходів держав та міжнародних організацій щодо ліквідації наслідків антропогенного впливу на природу та реалізації інноваційної екологічної стратегії щодо використання природних ресурсів; 3) впровадження альтернативних методів отримання енергії, ресурсо- та енергозберігаючих технологій паралельно із запровадженням у дію концепцій екологічної свідомості, екологічної етики та раціонального використання природних ресурсів населення; 4) реалізації стратегії щодо зменшення антропогенного впливу фізичних осіб та компаній на озоновий шар шляхом реалізації міжнародних екологічних ініціатив, екологізації економічних систем та створення мережі глобального екологічного моніторингу [12].

Зазначимо, що у більшості країн страхування відповідальності за ризик погіршення екології навколишнього середовища призначалось для вирішення проблем, які виникали в результаті постійного забруднення. Незважаючи на те, що договори страхування відповідальності за забруднення довкілля не передбачали проведення відновних робіт, обумовлювалося, що страховики зможуть підтримувати процес ліквідації існуючого забруднення з метою уникнення в майбутньому позовів третьої сторони, а також мінімізації вже пред'явлених позовів.

Поряд з дотриманням традиційних правил страхування, тобто наявності великого числа об'єктів страхування (широке страхове поле), випадкових збитків, які мають бути точно визначені по часу та місцем виникнення й були перераховані у грошовому еквіваленті, зарубіжні експерти вимагають закріпити

необхідність підтвердження платоспроможності страховиків [13, с. 71]. Для цього страховикам пропонується створювати відповідні резерви та укладати договори про перестраховання, щоб забезпечити виплату страхового відшкодування за вже існуючими позовами. Якщо страховик не в змозі визначити обсяг своєї відповідальності по одному індивідуальному ризику або групі однорідних ризиків й встановити суму можливого максимального збитку в такому розмірі, який не зашкодить його платоспроможність, то можливість прийняття на страхування цього ризику будуть вирішувати відповідні державні органи.

Висновки. Отже, розвиток системи страхування екологічних ризиків дає змогу зменшити витрати підприємств по задоволенню претензій третіх осіб у зв'язку зі збитком, нанесеним їм забрудненням навколишнього середовища; дати гарантію постраждалим в одержанні належних їм за законом сум відшкодування незалежно від фінансового положення підприємства-забруднювача; виконувати функції контролю за здійсненням підприємствами мір безпеки; бути одним із джерел фінансування заходів щодо забезпечення безпеки. Саме тому екологічне страхування дає можливість отримати реальний економічний прибуток внаслідок мінімізації екологічних наслідків реалізації господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Васильченко С. Проблеми формування законодавчої моделі екологічного страхування в Україні. *Юридичний журнал*. 2003. № 12. С. 16-22.
2. Про страхування: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 05.02.2020).
3. Екологічне страхування. URL: <http://www.ueic.com.ua>. (дата звернення 10.02.2020).
4. Луцишин Г.М. Становлення екологічного страхування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.14. С. 99-102.

5. Нові вектори розвитку страхового ринку України: монографія / С.М. Козьменко й ін. Суми: Університетська книга, 2012. 315 с.
6. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика. Львів : ЗУКЦ, 2003. 188 с.
7. Проект закону про екологічне страхування. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5 (дата звернення 10.02.2020).
8. Проценко О. Л. Екологічне страхування: український аспект. *Вісник ТНЕУ*. 2012. № 3. С. 41-48.
9. Проценко О.Л. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці. *Вісник Черкаського університету*. 2008. Вип. 362. С. 195-201.
10. Решетник Л. Окремі правові питання розвитку екологічного страхування життя та здоров'я громадян від негативного впливу джерел підвищеної екологічної небезпеки. *Історико-правовий часопис*, 2013. т.№ 2. С.88-93.
11. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення 12.02.2020).
12. Якимчук С. Екологічне страхування: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. *Схід*. 2013. Вип.3. С. 70-74.
13. Фориншурер. URL: <https://forinsurer.com/public/03/01/01/197> (дата звернення 10.02.2020).

References:

1. Vasylychenko S. (2003) Problemy formuvannja zakonodavchoji modeli ekolohichnogho strakhuvannja v Ukrajinі [Problems of formation of the legislative model of ecological insurance in Ukraine]. *Law Journal*, no. 12, pp. 16-22.
2. Pro strakhuvannja (2020) [About insurance] The Law of Ukraine. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (accessed 14.02.2020).
3. Ekolohichne strakhuvannja (2019) [Environmental insurance]. Available at: <http://www.ueic.com.ua> (accessed 10.02.2020).

4. Lucyshyn Gh.M. (2010) Stanovlennja ekologhichnogho strakhuvannja. [Formation of environmental insurance]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 20, pp. 99-102.
5. Kozjmenko S.M. (ed.) (2012) Novi vektory rozvytku strakhovogho rynku Ukrainy: monohrafija [New vectors of development of the insurance market of Ukraine: monograph]. Sums: University Book, 315 p.
6. Synjakevych I.M. (2003) Instrumenty ekopolityky: teorija i praktyka [Tools of Ecopolitics: Theory and Practice]. Lviv: ZUKTS, 188 p.
7. Proekt zakonu pro ekologhichne strakhuvannja (2002) [Draft Law on Environmental Insurance]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_2?id=&pf3516=1046&skl=5 (accessed 10.02.2020).
8. Procenko O. L. (2012) Ekologhichne strakhuvannja: ukrajinsjkyj aspekt [Environmental insurance: the Ukrainian aspect]. *TNEU Bulletin*, no 3, pp. 41-48.
9. Procenko O.L. (2008) Strakhuvannja ekologhichnykh ryzykiv u jevropejskij praktyci [Environmental risk insurance in European practice]. *Bulletin of Cherkasy University*, vol. 362, pp. 195-201.
10. Reshetnyk L. (2013) Okremi pravovi pytannja rozvytku ekologhichnogho strakhuvannja zhyttja ta zdorov'ja ghromadjan vid neghatyvnogho vplyvu dzherel pidvyshhenoji ekologhichnoji nebezpeky [Selected legal issues for the development of environmental life and health insurance from the negative impact of sources of increased environmental risk]. *Historical Law Journal*, no 2, pp.88-93.
11. Cili stalogho rozvytku 2016-2030 [Sustainable Development Goals 2016-2030]. Available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (accessed 12.02.2020).
12. Jakymchuk S. (2013) Ekologhichne strakhuvannja: svitovyj dosvid ta perspektyvy vprovadzhennja v Ukraini [Environmental insurance: world experience and prospects for implementation in Ukraine]. *East*, vol.3, pp. 70-74.
13. Forynshurer (2020) Available at: <https://forinsurer.com/public/03/01/01/197> (accessed 10.02.2020).

ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ РИСКОВ В УКРАИНЕ

Аннотация. Рассмотрено экологическое состояние Украины и современную ситуацию на рынке услуг экологического страхования. Проанализировано необходимость внедрения механизмов предупреждения экологических рисков, а также компенсации от их негативного влияния. Определено, что на практике мощным финансовым механизмом перераспределения ответственности за возмещение ущерба от загрязнения окружающей среды в результате аварий, стихийных бедствий и катастроф является экологическое страхование. Исследовано отечественную правовую систему, которая осуществляет регулирование экологического страхования. Проанализировано развитие обязательного страхования экологического риска за вред, нанесенный здоровью населения и окружающей среде, предприятиями различной формы собственности. Определена общая схема реализации механизма страхования гражданской ответственности за причиненный вред.

Ключевые слова: экологический риск, экологическое страхование, природоохранная деятельность, охрана окружающей среды, страхование гражданской ответственности за причиненный вред.

FEATURES OF ENVIRONMENTAL RISK INSURANCE IN UKRAINE

Summary. The ecological state of Ukraine and the current situation of the market of environmental insurance services are considered. The necessities of introduction of mechanisms for prevention of environmental risks, as well as compensation for their negative impact are analyzed. It has been identified that in practice, a powerful financial mechanism for redistributing liability for damages from environmental pollution as a result of accidents, natural disasters and disasters is environmental insurance. The domestic legal system that regulates environmental insurance or is in some way related to the environment, but which contains gaps and does not ensure the functioning of a comprehensive environmental insurance system, has been investigated. It is established that the purpose of environmental insurance is

to provide insurance (property) liability for damage caused by a natural or legal person as a result of sudden, unpredictable and unintentional pollution of the environment. It is proved that enterprises, institutions and organizations, which are legal entities and have production facilities in the territory of the country, must conclude an agreement with the insurance company for environmental risk insurance against third parties claiming property claims against these enterprises (institutions, organizations) for compensation of losses from pollution. The development of compulsory environmental risk insurance for damage to the health of the population and the environment by enterprises of different ownership is analyzed. In order to improve the regulatory framework necessary for the development of compulsory insurance of environmental risk for damage to the health of the population and the environment by enterprises of different ownership, a general scheme that will allow to implement a mechanism of civil liability insurance for the damage caused. It has been analyzed that in addition to the task of compensation for losses, environmental insurance is intended to stimulate preventive environmental measures. It is proved that the introduction of environmental insurance is carried out to address the priority tasks related to ensuring the safety of enterprises and aimed at the development of the territory of a region.

Keywords: environmental risk, environmental insurance, environmental protection, environmental protection, civil liability insurance for the damage caused.